

Waterkracht versus mechanische drijfkracht

Evolutie van de watermolens in Geraardsbergen en deelgemeenten

deel 2

Jacques DE RO

In het vorige nummer van Gerardimontium werd de ontwikkelingsgeschiedenis van de watermolens geschetst. Hierbij stond de molenaar door de opkomst van een steeds verder doorgedreven mechanisatie voor een belangrijke keuze: behoud van de waterkracht of invoeren van de mechanische drijfkracht. Een keuze die ook moest gemaakt worden voor de watermolens die zich op het grondgebied van de stad Geraardsbergen bevonden. Zij verdwenen allen in de loop van de voorbije twee eeuwen. Maar hoe zat het met het watermolenpatrimonium in de deelgemeenten? In deze bijdrage komen de watermolens van Goeferdinge, Grimminge, Idegem en Nederboelare aan bod.

6.2. Goeferdinge

Naast de graanwatermolen te Grimminge (zie 6.3), bezat het klooster van Beaupré, gelegen in voornoemde gemeente, reeds in september 1257 een tweede watermolen. Hij werd in eeuwige gift geschonken door Jan Clericus uit Geraardsbergen en zijn vrouw Elisabeth tegen een jaarlijkse cijns van zes denieren, te betalen aan de Heer van Boelare.

De hele molensite met stuwvijver, ongeveer vier bunder (circa 50.000 m²) groot, was gelegen op de plaats “*Ter Dutchen*”, op de gemeentegrens van Overboelare met Goeferdinge³⁷. Zoals vermeld in het eerste deel, verwijst de plaatsnaam naar de *Dutse*, de vroegere benaming van de Molenbeek. Deze beek ontspringt in Zarlardinge en vloeit ten westen van de stad door de *Duytsenbroek*, de plaats waar zich de watermolen bevond. Meerdere auteurs verwarren deze site met de *Dutsmolen*, die eveneens aan de Molenbeek lag

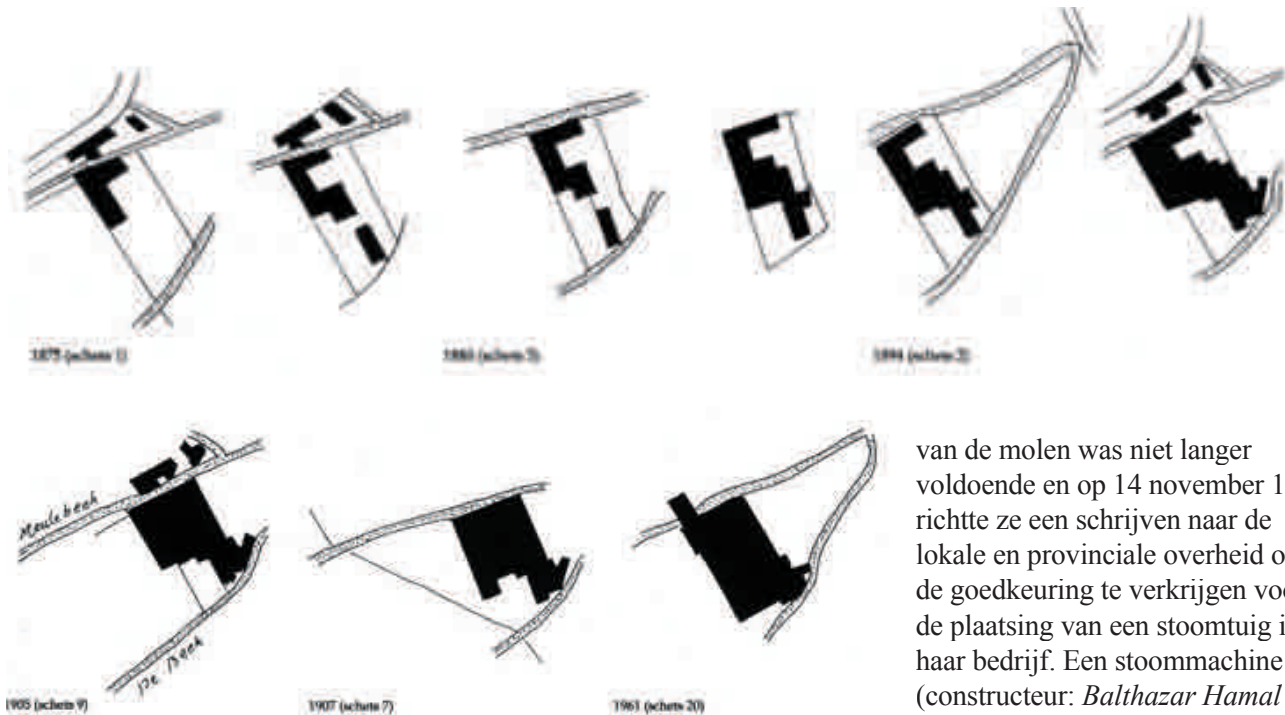
Afb. 18: de watermolen langs de Molenbeek te Goeferdinge (figuratieve kaart, van Bartholomeus Van Damme, 2 augustus 1786)

maar dicht bij de Oudenaardse Poort was opgetrokken (zie *Gerardimontium* 2004/194). De penningkohieren uit 1571 vermelden eveneens deze molen, die instond voor het malen van graan en het stampen van olie: “*Abraham De Le Cuvelerie heeft in pachte vande wede Fonteyne*

den cooren ende slachmuelens te Dutsen groot metten vijvers, dammen ende meersch tzamen 4 bundren voor 7 mudden coorens tsrs en 88 ponden 4 schellingen ende 84 ponden in ghelde. Loopen tzamen 172 ponden 4 schellingen”³⁸.

³⁷ L. GOEMINNE, *De watermolens en windmolens van de abdij van Grimminge in de Middeleeuwen*, in *Het Land van Aalst*, jg. 46, 1994, nr. 4, p. 277.

³⁸ F. DE CHOU, *op. cit.*, p. 10; J. DE BROUWER, *De molens in het Land van Aalst omstreeks 1575*, in *Het Land van Aalst*, jg. 11, 1959, nr. 5, p. 207.

In de legende bij de figuratieve kaart van Bartholomeus Van Damme d.d. 30 januari 1786 werd hij als volgt gesitueerd: “*staende binnen Goefferdinche ook contigue aen Overboelaere ende tot eene distantie van twee hondert dertigh roeden ende van den selven waetermeulen gemeten langst de straeten ende voetweghen tot aen de wintmeulen staende binnen de prochie van Deftinghe*” (afb. 18)³⁹.

Bij het instellen van het Kadaster voor de gemeente Goeferdinche werd op 21 augustus 1834 in deze gemeente een “*papiermakerij*” (Enige Sectie 442, 70 m²) genoteerd. Dit bedrijfje met woning (Enige Sectie 442, 420 m²) en tuin (Enige Sectie 446, 1.980 m²) behoorde toe aan Jan Siffer de Baere (ook geschreven: Chiffer) (°Maastricht, Nl. 1788),

eigenaar-uitbater van een oliewind- en kalandermolen aan de Kleine Hunnegemkouter te Overboelare. Hij moet met het opstarten van de productie van strokarton begonnen zijn tijdens de jaren 1819-1834⁴⁰. Volgens een brief van de burgemeester van Goferdinge aan de arrondissementscommissaris van Aalst d.d. 10 mei 1859 ging het hier om “*den watermolen, thans papiermolen, bestaat van over honderde, ja, van onheugelijke tijden als watergraenmolen...*”. Ondanks deze belangrijke industriële activiteit, bleef Siffer de Baere met zijn familie in Overboelare wonen, waar hij naast molenaar het schepenambt uitoefende van 1849 tot 1852⁴¹.

Na zijn overlijden zette zijn weduwe de onderneming krachtdadig verder. De waterkracht

van de molen was niet langer voldoende en op 14 november 1858 richtte ze een schrijven naar de lokale en provinciale overheid om de goedkeuring te verkrijgen voor de plaatsing van een stoomtuig in haar bedrijf. Een stoommachine (constructeur: *Balthazar Hamal* uit Brussel) van 8 P.K. en dito ketel van 4 atm. zouden zorgen voor een grotere drijfkracht om meer en sneller papier te vervaardigen. Ondanks felle tegenstand van de landbouwersfamilie Carryn uit Overboelare, stemde de gemeenteraad van Goferdinge op 12 februari 1859 in met het voorstel tot mechanisering. De Bestendige Deputatie van Oost-Vlaanderen volgde dit advies op 27 augustus, maar verbond hieraan enkele voorwaarden. Zo moesten machine- en ketelhuis in baksteen worden opgetrokken en bedekt met dakpannen. Het stro dat noodzakelijk was voor de papierfabricatie diende dagelijks gedurende twee uur in de Molenbeek gereinigd te worden. Het afvalwater mocht naar de beek noch op de openbare weg worden afgevoerd, maar in een gecementeerd reservoir dat op het bedrijfsterrein moest voorzien

³⁹ P. HUYS, *op. cit.*, pp. 28, 30.

⁴⁰ AKG, doc. 212, Ger., dl. 1, art. 52; *Inventaris van de wind- en watermolens...*, p. 40. Strokarton is een goedkope kartonsoort, vervaardigd uit strohaks en -cellulose, vaak gebruikt als onderblad van een blokvorm voor extra versteviging, vroeger ook voor boekbanden.

⁴¹ RAG, Provinciebestuur 1850-1870, nr. 1496; *Wegwijzer der Stad Gent en der Provincie Oost-Vlaanderen*, 1849-1852.

worden. Tenslotte werd de fabrikant verplicht het reservoir eens om de acht dagen te ledigen en te vervoeren naar een plaats, die door de lokale autoriteiten zou aangeduid worden.

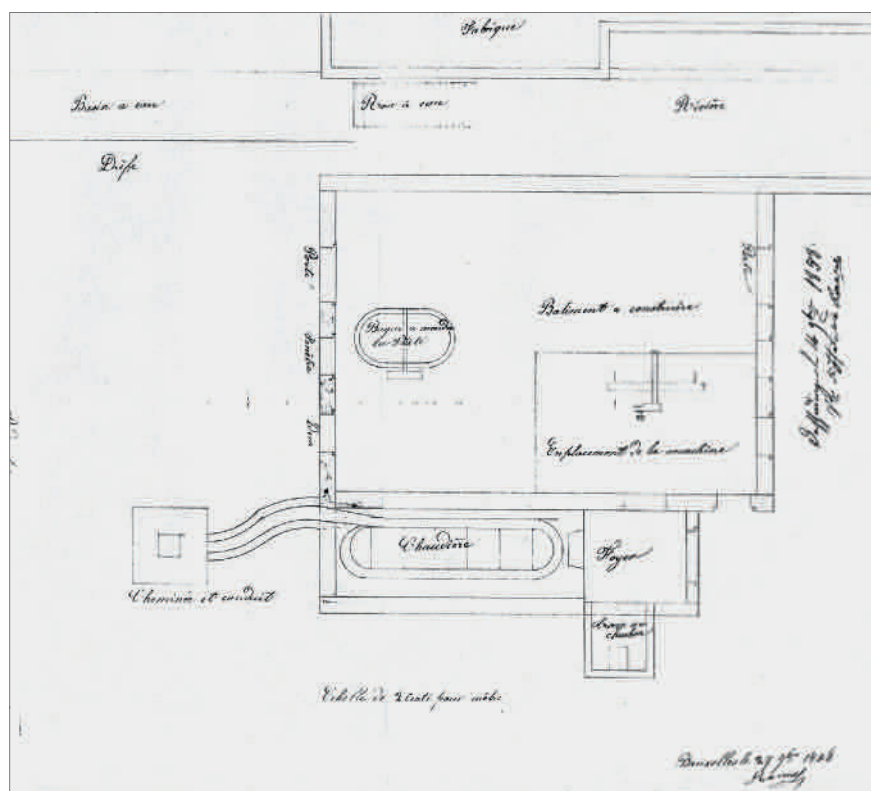
De doorgevoerde mechanisering ging gepaard met een aanzienlijke bedrijfsuitbreiding: de papiermolen werd met 600 m² extra vloeroppervlakte omgebouwd tot “stoompapier- en watermakerij”. Op het grondplan d.d. 27 november 1858 werd tegenover de oude watermolen (hier ook aangeduid als “fabrique”!) een rechthoekig gebouw ingepland met een aparte ruimte voor de stoomketel en -machine. Een twintig meter hoge schoorsteen werd op korte afstand

van het ketelhuis opgetrokken (afb. 19)⁴². Wellicht waren de investeringen in nieuwe technologie te zwaar, want op 17 maart 1863 trad Charles Verbruggen, advocaat te Aalst, voor notaris Louis-Ghislain Rens te Geraardsbergen op als curator van het failliete papierbedrijf van de familie Chiffer de Baere. Zeven dagen later werd het hele familiebezit verkocht aan François Van Nieuwenhove, landbouwer te Overboelare. Het is onduidelijk of het papierbedrijf werd verder gezet door de nieuwe eigenaar. Op 13 september 1870 werd voor notaris Louis Ghislain Rens te Geraardsbergen de hele onderneming (met name de papiermolen, de stallingen, het koetshuis, de magazijnen en de

tuin, Enige Sectie 441-444, 446) door Amélie Anseau, weduwe van Van Nieuwenhove, toegewezen aan Victor Fontaine (1840-1909) en zijn echtgenote, Marie Van Damme (1841-1909)⁴³.

De familie van Victor Fontaine was allang geen onbekende in de lokale karton- en papierindustrie. In de veertiger jaren van de 19de eeuw waren de gebroeders Maximilien en Benjamin Fontaine eigenaar geworden van de stenen papierwindmolen, die gelegen was op het “Solleveld” te Geraardsbergen en die toebehoorde aan de familie Erasmus. Ondanks een slechte start (de explosie van de stoomketel op 16 september 1846 vernielde een deel van het bedrijf) wisten zij in de daaropvolgende jaren een mechanische bordpapierfabriek uit te bouwen. In 1876 werd hun bedrijf deels verder gezet door de gezusters Emma en Marie Fontaine, de laatstgenoemde gesteund door haar echtgenoot Alexandre Toussaint. Met de ontbinding van hun firma in 1887, verdween de naam “Fontaine” voorgoed uit de op dat ogenblik belangrijke industrietak in de Denderstad⁴⁴.

Helemaal anders is het gelopen met het bedrijf van Victor Fontaine en diens nazaten te Goferdinge. De nieuwe eigenaar-uitbater schakelde onmiddellijk over van handgeschept naar mechanisch karton. Reeds op 4 juli 1871 vroeg hij van hogerhand de toestemming om in de bestaande fabrieksgebouwen een supplementaire stoomketel (constructeur: Garrit et Dehasp uit Edingen) van 4 atm. te plaatsen.

Afb. 19: grondplan van de “stoompapier- en watermakerij” bij de aanvraag tot plaatsing van een stoommachine door de weduwe van Jan Siffer De Baere, d.d. 14 september 1858

⁴² RAG, Provinciebestuur 1850-1870, nrs. 1496, 1572.

⁴³ AKG, doc. 219, Goferdinge, 1863, 1870.

⁴⁴ AKG, doc. 212, Ger., dl. 1, art. 229; dl. 4, art. 1553, 1561; dl. 5, art. 1596, 1766.

De provinciale overheid stemde toe op 20 januari 1872. Het ingediende grondplan bij de aanvraag toont een verdere uitbreiding van het fabrieksareaal. Er was opnieuw sprake van een watermolen met rad en aangebouwde langwerpige woning. De kartonfabriek zelf, opgetrokken in L-vorm recht tegenover de Molenbeek en de molen, herbergde naast de stoommachine en dito ketels een pers- en droogkamer. De vloeroppervlakte van de onderneming was in 1873 toegenomen tot 900 m². Maar ook het opdrijven van de mechanische drijfkracht bleef niet lang uit. Op 27 december 1872 vroeg Fontaine de toelating aan het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen voor de plaatsing van een zwaardere stoommachine (constructeur: *Balthazar Hamal* uit Brussel) van 10 P.K., wat hem toegestaan werd op 8 februari 1873. Het aantal P.K. bleek in

Afb. 20: toegang tot de kartonfabriek Fontaine met links de oude stallingen en rechts het woonhuis (20ste eeuw)

de komende periode van grote expansie snel onvoldoende, want Victor Fontaine voelde de noodzaak om op 22 februari 1879 opnieuw de toestemming te vragen voor de installatie van een stoommachine (constructeur: *P. Dumortier – Dupret* uit Brussel)

van 40 P.K.. Na het proefdraaien op 18 november van voornoemd jaar, kreeg hij op 23 april 1880 uiteindelijk een vergunning. Het ingeleverde grondplan d.d. 10 november 1877 illustreert een volgende fase in de bouwcampagne rond de oude molen. Het bedrijf van 1.390m² ontwikkelde zich verder weg van de beek. De gebouwen werden in U-vorm aan elkaar geregen. De vroegere ketel- en machinekamer werden omgevormd tot magazijnruimte, terwijl naast een nieuw stoomhuis ook één pers- en twee ruime droogkamers en een kalkmagazijn werden opgericht. De oude watermolen werd geïntegreerd in het woonhuis (Sectie A 442^d, 550m²)⁴⁵ (afb. 20, 21). Bedrijfsuitbreiding vond nogmaals plaats in 1894 (tot 1.530 m²), 1907 (tot 1.980 m², mede door de installatie van een grotere stoomketel van 10 atm.) en 1909 (tot 2.010 m²). Het U-vormig patroon van de plattegrond van de fabrieksgebouwen was inmiddels verdwenen. Eén massief quasi rechthoekig bedrijfscomplex zat

Afb. 21: brieftoestand van een factuur "V. Fontaine-Van Damme. Papeterie-Cartonnerie Mécanique..."

⁴⁵ RABW, Provinciebestuur vanaf 1870, nrs. 2/4313/10, 2/4641/109, 2/5130/50, 2/5137/84.

Afb. 23: familiefoto van Fontaine: van links naar rechts, boven: Henri, Léon en Jules Fontaine, François Crusener en Jules Ragé; onder: Jeanne Fontaine, Marie Van Damme, Victor Fontaine, Julie Carbonelle, Eleonore van Damme en Nelly Fontaine (kind). Begin 20ste eeuw.

geprangd tussen de Molenbeek en een andere beek die door de Duitsenbroek vloeit. Op 24 januari 1903 vroeg Fontaine de toestemming aan het provinciebestuur om zijn papierfabriek en woning te mogen verlichten “*au moyen d'un moteur dynamo produisant un courant de 20*

ampères et 66 volts et d'une batterie d'accumulateurs d'une capacité de 108 ampères heures”. Op een bijgevoegd plan, opgemaakt door A. Baeyens, werd hiervoor een speciaal gebouwtje voorzien. Op 19 juni bracht de Bestendige Deputatie een gunstig advies uit.

Na het overlijden van Victor Fontaine in 1909 werd door zijn opvolgers op 31 juli van dat jaar voor notaris François Rens te Geraardsbergen overgegaan tot de stichting van de commanditaire handelsvennootschap “*Anciens Etablissements V. Fontaine – Van Damme, L. et A. Fontaine, successeurs*” (afb. 23).

De opzet van deze maatschappij was de fabricatie en de verkoop van karton en bordpapier. De stichtende beheerders waren zijn weduwe en zeven kinderen (afb. 22):

1. Marie Van Damme, zonder beroep, weduwe van Victor Fontaine;
2. Léon Fontaine, industrieel te Goefderinge;
3. Henri Fontaine, ingenieur te Schaarbeek;
4. Jeanne Fontaine, zonder beroep, echtgenote van Jules Ragé, jurist te Sint-Jans-Molenbeek;
5. Marie Fontaine, zonder beroep en echtgenote van François Crusener, sigarenfabrikant te Geraardsbergen;
6. Albert Fontaine, industrieel te Goefderinge;
7. Jules Fontaine, jurist te Ukkel;
8. Nelly Fontaine, zonder beroep te Goefderinge.

Léon en Albert traden op als stille vennoten.

De maatschappij, opgericht voor dertig jaar vanaf 1 augustus

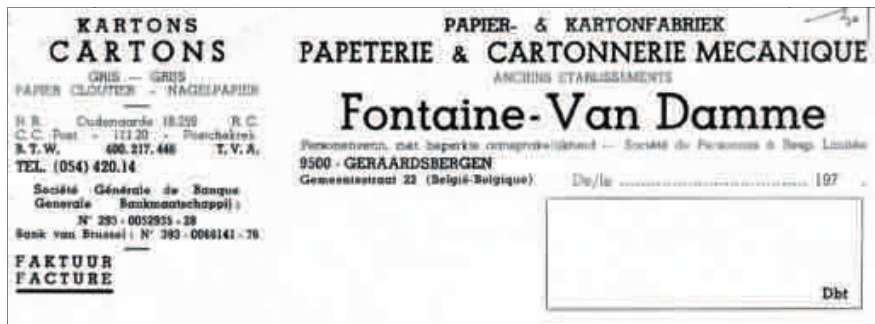
Afb. 22: “*Papeterie & Cartonnerie Anciens Etablissements V. Fontaine-Van Damme L. & A. Fontaine Successeurs* » (s.d.)

Afb. 24 : « Anciens Etablissements FONTAINE-VAN DAMME » Papier- en Kartonfabriek... (s.d.)

1909 met zetel te Goferdinge, beheerde op dat ogenblik naast 32.032 m² onroerende goederen (een woonhuis, een industrieel complex, stallingen, koetshuizen en andere afhankelijkheden, zeven arbeiderswoningen, een tuin, een boomgaard en weiland) tevens al het bedrijfsmaterieel (zowel vaste als mobiele werktuigen, paarden, wagens, vrachtwagens, basisgrondstoffen en afgewerkte producten)⁴⁶. Ondanks W.O. I en de daaropvolgende crisisjaren, wist het bedrijf zich te handhaven. Van enige bedrijfsexpansie is in deze periode niets te merken, toch moet de modernisering van de drijfkracht (zoals de vervanging van de stoommachine door elektrische motoren) geleidelijk gebeurd zijn. In de twintiger jaren van de vorige eeuw werd nog geïnvesteerd in een treinspoor, dat zorgde voor een rechtstreekse verbinding van het goederenvervoer tussen het station van Geraardsbergen en de kartonfabriek. Een investering die slechts tijdelijk rendeerde door de introductie van het vrachtwagenvervoer⁴⁷.

Amper één jaar voor het uitbreken van W.O. II werd op 26 juli 1939 voor notaris Camille Hauchamps te Elsene de oude vennootschap met behoud van

Afb. 25: briefhoofd van een factuur "Papier- en Kartonfabriek Fontaine-Van Damme" (197.)

de firmanaam omgevormd tot een personenvennootschap met beperkte aansprakelijkheid (P.V.B.A.) (afb. 23, 24). Het maatschappelijk kapitaal bedroeg 210 deelbewijzen, elk met een nominale waarde van 1.000 Belgische frank. De beheerders waren:

1. Henry Fontaine, burgerlijk ingenieur te Schaarbeek (30 deelbewijzen);
2. Jeanne Fontaine, zonder beroep en weduwe van Jules Ragé, te Elsene (30);
3. Marie Fontaine, zonder beroep

- en weduwe van François Crusener, te Elsene (30);
 4. Albert Fontaine, industrieel te Goferdinge (30);
 5. Jules Fontaine, raadsheer bij het Hof van Cassatie te Ukkel (30);
 6. Nelly Fontaine, zonder beroep, echtgenote van Albert D'Ieteren, industrieel te Etterbeek (30);
 7. Victor Fontaine, industrieel te Overboelare (15);
 8. Jeanne Fontaine, zonder beroep, echtgenote van Jean Dieu, zonder beroep te Elsene (15).
- Laatstgenoemde werd aangeduid als secretaris, terwijl Henry

Afb. 26 : luchtopname van de Kartonfabriek Fontaine-Van Damme (eerste helft zeventiger jaren 20ste eeuw)

⁴⁶ AKG, doc. 212, Goferdinge, dl. 4, p. 164; PAG (Provinciaal Archief Gent), Provinciebestuur vanaf 1900, 4de afdeling A, nr. 1537; Annexes du Moniteur Belge, 1909, nr. 4934.

⁴⁷ Deze inlichtingen werden ons verstrekt door de huidige eigenaar, Milo Fontaine (16 april 2003).

Afb. 27: betonnen overwelling van de Molenbeek (april 2003)

Afb. 28: binnengezicht van het hoofdgebouw uit 1957-1961 (april 2003)

Fontaine als voorzitter fungeerde. Albert en Victor Fontaine traden op als stille vennoten, Henry en Nelly Fontaine als commissarissen. Tijdens het Interbellum wist de maatschappij haar onroerend bezit te Goederdinge te consolideren. In Overboelare werden vier nieuwe arbeiderswoningen met tuin en aanpalende gronden (Sectie A 1036^a, 1037^b, 1038^{b-c}, 5.983 m²) verworven. De inventaris van het fabrieksmaterieel vermeldde: “*une mécanique à cartons, deux machines motrices, trois autoclaves, une chaudière à vapeur, un défibreux (meuleton), une machine hache-paille, trois piles hollandaises, matériel de forge, dynamo et accumulateurs, matériel de bureau*” (afb. 26). De duur van de vennootschap werd opnieuw vastgesteld op dertig jaar⁴⁸. Ook de moeilijke oorlogsjaren (er kwam harde concurrentie door de import van goedkoop strokarton uit Groningen) overleefde het bedrijf,

dat in deze periode tot 52 arbeiders tewerkstelde. Een laatste uitbreiding van het complex tot 2.650 m² gebeurde in de periode 1957-1961. Hierbij werd over de Molenbeek een betonnen overwelling gebouwd (afb. 27).

Op 11 juli 1969 werd voor notaris Jean-Louis Rens te Geraardsbergen de duur van de P.V.B.A. een laatste maal met dertig jaar verlengd mits een verhoging van het maatschappelijk kapitaal tot 250.000 Belgische frank of 250 deelbewijzen van elk 1.000 Belgische frank. Ditmaal waren slechts twee vennoten van de partij: Emile Fontaine, beheerder-zaakvoerder te Goederdinge (234 deelbewijzen) en Marie Josée Vanden Borre, onderwijzeres te Ukkel (13). De laatstgenoemde werd aangeduid als secretaris, terwijl Emile Fontaine als voorzitter optrad.

In september 1976 brak een kleine brand uit in een opslagruimte van de kartonfabriek, maar de productie

van in hoofdzaak kartonnen zakken voor nagels kon worden verder gezet tot 1981. De snelle opkomst van de plasticverpakking gaf tenslotte de genadeslag aan deze industrietak. Vanaf 1983 werd in fasen begonnen met de afbraak van de oude fabrieksgebouwen⁴⁹.

Vandaag staat nog weinig overeind van het oude kartonbedrijf. Van deze industrieel-archeologische site zijn nagenoeg alle bakstenen gebouwen onder schild- en zadeldaken en de fabrieksschoorsteen verdwenen. Alleen de skeletbouw van het hoofdgebouw uit 1957-1961 staat nog overeind (afb. 28). De Lancashire-stoomketel van 10 atm. uit 1905 met voorverwarmer (nog aanwezig in 1978!) werd, samen met de andere oude machines afgevoerd naar Overboelare (Willy Carion) voor afbraak, de nieuwere machines werden verkocht in Frankrijk⁵⁰.

⁴⁸ *Annexes...*, 1939, nr. 12078; het Interbellum is de periode tussen beide wereldoorlogen van de 20ste eeuw.

⁴⁹ *Ibidem*, 1969, nr. 2193; zie ook noot 47. Het vervaardigen van strokarton, in feite een product van de agrarische nijverheid met vooral toepassingen in de verpakkingsindustrie, behoorde tot de traditionele welvaartsbronnen van Groningen. Groningen had op dat vlak wereldfaam. Tijdens W.O. I stagneerde de uitvoer naar Groot-Brittannië; vanaf 1945 leed deze nijverheid aan overcapaciteit, waardoor de prijzen werden gedumpt.

⁵⁰ *Bouwen door de eeuwen...*, pp. 354-355.

Afb. 29: het waterrad, gebouwd door Milo Fontaine, voor de productie van elektriciteit (april 2003)

Het schoepenwiel van de oude watermolen zou in 1945 afgebroken zijn, doch werd inmiddels door een nieuw exemplaar vervangen door de huidige eigenaar Milo Fontaine voor de productie van elektriciteit (afb. 29). De vijver achter het vroegere bedrijf werd door de eigenaars zelf uitgegraven.

6.3. Grimminge

In een akte van juli 1244 wordt gewag gemaakt van een schenking door Gerard, heer van Viane, van vijf bunder bos aan het klooster van Beaupré te Grimminge. Hierin wordt vooreerst melding gemaakt van de kloostermolen, die naast het bos lag op de plaats “*Roebochhout*”. Vermoedelijk werd de molen gebouwd tussen 1228 en 1244, gezien hij niet opgenomen is in de stichtingsakte van de abdij (1228). Volgens L. Goeminne ging het hier om een graanwatermolen, een type molen die in onze streken alleen voorkwam voor het midden van de 13de eeuw. Mogelijk lag de molen langs de Borsbeek, die langs de abdij noordwaarts liep. In de penningkohieren uit 1571 is er echter geen vermelding meer van deze molen. Vermoedelijk werd hij afgebroken of misschien verwoest tijdens woelige tijden⁵¹.

6.4. Idegem

De watermolen van Bullegem, waarvan de eerste vermelding bekend is in 1233, was gelegen aan de Molenbroekbeek te Idegem en behoorde toe aan de Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen.

⁵¹ L. GOEMINNE, *De watermolens en windmolens...*, pp. 277-278.

Van de plaatsnaam *Bullegem* is voor het eerst sprake in 1176, het was een klein gehucht met hoeve op de grens van Idegem en Voorde. De molen kende een bewogen geschiedenis. Hij werd een eerste maal verwoest in het midden van de 15de eeuw ten gevolge van het conflict tussen de Gentenaars en de Graaf van Vlaanderen.

In de penningkohieren uit 1571 stond hij echter opnieuw opgetekend: "*Catherijne De Drijvere houdt in pachte van Sint.-Adriaen de slachmolen te Bulleghem met meer andere goederen tprincipael sorteert te Voorde*". Hieruit kan afgeleid worden dat hij terug werd opgericht, maar dan wel als oliemolen. Het molenhuis zou evenwel staan op het grondgebied van Voorde. Tijdens de Franse oorlog in 1672-1678 werd de watermolen nogmaals vernield. De site bleef nadien verder fungeren als klein pachthof. Plannen uit 1764 om de molen terug in te richten werden nooit uitgevoerd⁵².

6.5. Nederboelare

De zogenaamde "*Vlieguitmolen*", gelegen op enkele passen van de verdwenen Vlieguitpoort (ook de "*Reeppeorte*", de vroegere Gentsepoort), was gebouwd op de rechteroever van de benedenloop van de Dutsebeek, later bekend als de Molenbeek (zie *Gerardimontium* 2004/194) op het grondgebied van Nederboelare. Hij wordt voor het eerst vermeld in een bewaard gebleven renterol op perkament uit 1243, met een opsomming van geschonken cijzen, renten, tienden en gronden aan het Onze-Lieve-Vrouwhospitaal van Geraardsbergen (gesticht door Boudewijn IX, graaf van Vlaanderen, in 1195-1202), met opgave van de schenkers, vaak lokale heren: "*D(omi)n(u)s Clerenbald(u)s miles .iii. Sol. Quos .iii. Sol. Egidius piscator de bonlar solvit a(n)uatim ad n(ativi)tat(em) d(omi)ni de pastura iux(t)a molendinu(m) de inf(e)riori bonlar*". In 1483 staat hij vermeld als

« *vlieghuut muelene* »⁵³. Volgens F. De Chou zou de molen ooit in het bezit geweest zijn van de heer van Boelare en door erfenis overgegaan aan de heer van Schendelbeke. Een lid uit de voornamelijk Geraardsbergse familie Gaylinc, waarvan een telg ooit heer van Schendelbeke was, had de watermolen aangekocht. Aan deze heerlijkheid waren bepaalde rechten verbonden en ook bepaalde Schendelbeekse tienderechten waren te situeren in Nederboelare. In de tweede helft van de 16de eeuw kwam het eigendomsrecht toe aan de kinderen Deluicx⁵⁴.

De Vlieguitmolen is bekend door zijn afbeelding op het stadspanorama uit "*Flandria Illustrata*" van Anthoni Sanderus uit 1641 (afb. 30). Opvallend is de grote stuwvijver, die langs de stadsomwalling lag en tegelijk fungeerde als versterkend element bij de stadsverdediging. De molen was een bakstenen gebouw met tuitgevel onder een zadeldak en

Afb. 30: de Vlieguitmolen met stuwvijver nabij de Gentse Poort in het stadspanorama van A. Sanderus (1641)

⁵² L. GOEMINNE, *Molenvermeldingen rond Geraardsbergen 1243*, in *Molenecho's*, jg. 22, 1994, nr. 1, p. 29; F. DE CHOU, *op. cit.*, p. 10.

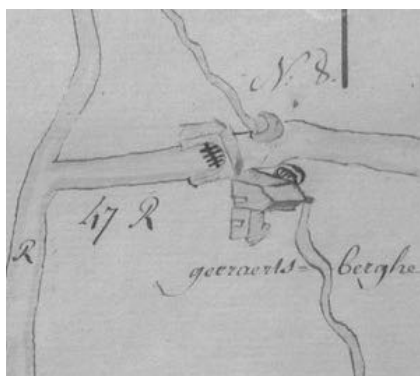
⁵³ L. GOEMINNE, *Molenvermeldingen...*, pp. 28-29.

⁵⁴ F. DE CHOU, *op. cit.*, p. 13.

Afb. 31: de molen lag links van de brug buiten de stadsomwalling (1641)

was voorzien van een groot en een klein waterrad (afb. 31). Een andere tekening van de Vlieguitmolen is van de hand van landmeter Pierre-Jean Van Damme en dateert uit 1786 (afb. 32).

Afb. 32: de watermolen langs de Molenbeek nabij de Gentse Poort te Nederboelare (figuratieve kaart, van Bartholomeus Van Damme, 2 augustus 1786)

De molensite, in 1819 bekend als “koren- en oliewatermolen”, zag er vermoedelijk niet veel anders uit in 1825 toen de gebroeders Wanten er in hun nieuw verworven goed een “catoenfabriek” planden. De familie Wanten was afkomstig uit het Limburgse plaatsje Alken en na de dood van Petrus Wanten in 1795 vestigden zijn weduwe en

zonen zich te Gent. Beide broers hadden in 1812 in deze stad een katoenspinnerij opgezet in een deel van de Cisterciënzinnenabdij “Nieuwenbosch” in de Tweebruggenstraat. In 1820 brak er echter brand uit in de kloostergebouwen, waardoor zij genoodzaakt waren hun productie daar stop te zetten. Op 30 april 1825 kregen Joannes (°1759) en Albert Wanten (°1783) de autorisatie van de burgemeesters van Nederboelare en Geraardsbergen voor de plaatsing van “eene tuymelasse dwierstekende van zekeren watermolen gestaen op Neder Boelaere naer het huijs boven den Gendschen Calseide weg op de hoogte van vijf ellen...”. In een bestaand gebouwencomplex, dat tegenover de watermolen aan de overzijde van de Gentsestraat was gelegen maar op stadsgronden, werd de fabricatie van “gecannelde cylindres” (gegroefde cilinders) voorzien.

De gebroeders Wanten waren naast textielfabrikanten ook bekend als “fabriek werktuig maekers”. Dank zij de waterkracht van de molen konden door middel van een tuimelas de machines in de gebouwen aan de overzijde van de straat werken. Na het overlijden van Joannes Wanten in 1826 werd het nog jonge bedrijf verder gezet door Albert. Laatstgenoemde merkte mettertijd op dat de molen bij gebrek aan watertoevoer regelmatig stilviel. Op 13 september 1828 vroeg hij aan het stadsbestuur van Geraardsbergen “om het water komende nederwaarts de Oudenaersche poort langst eene gracht naar de Gentschepoort te mogen geleiden in de vijver achter zijn fabriek, het welk zoo hij tekenen geeft, hem tot groot voordeel zoude dienen, daer hij veel lijdt gebrek aan water heeft om zijnen molen in beweging te houden”. Het college

van burgemeester en schepenen voelde zich niet bevoegd hierover te beslissen, maar kon het wel toestaan indien omwonende eigenaars met Wanten akkoord gingen. Of hem dit gelukt is blijft een open vraag. Zijn onderneming werd overigens niet door alle omwonenden gewaardeerd. Vooreerst was zij het mikpunt van enkele verhitte hoofden tijdens de eerste dagen van de Belgische Omwenteling in augustus 1830: “...het gerucht wordt uitgestrooyt dat eenige slegte personen het voornemen zouden hebben te kunnen gegeven voor plunderen, en wel namelijk de fabriek van de heer Albert Wanten in brand te steken”. Mogelijk stond Wanten in de stad bekend als een fabrikant met orangistische sympathieën. Nog in datzelfde jaar, op 22 december werd door een aantal burens klacht ingediend bij de gouverneur van Oost-Vlaanderen omdat zij hinder ondervonden van de machine “onder de naem Duyvel die geweldig gedruys en gestof veroorzaekt”. Zij vingden echter bot want de bewindsman antwoordde in zijn brief van 2 april 1831 dat de autorisatie volledig was gewettigd en dat alleen een bevoegde rechtbank daarover kon oordelen.

De textielfabriek van Wanten lag volgens het Archief van het Kadaster langs beide zijden van de Gentsestraat. Langs de linkerzijde, in de richting van Gent, bevonden zich tegenover de Molenbeek in omgekeerde L-vorm achtereenvolgens de katoenspinnerij (Sectie A 49, 250 m²), de blauwververij en de smidse (Sectie A 50, samen 530 m²). Achter deze gebouwen lag een grote quasi rechthoekige stuwvijver (Sectie A 46, 5630 m²), die omringd was door een tuin, een boomgaard en de Molenbeek.

Aan de andere zijde van de Gentsestraat, op de plaats “Reepkouter” op het grondgebied van Nederboelare, lag het vroegere molenhuis met erf (Enige Sectie, 180 m²) en de Vlieguitmolen (Enige Sectie 270, 170 m²) langs de Molenbeek. De molen was omgebouwd tot katoenweverij.

De drijfkracht op water bleek na een tiental jaren produceren voor Wanten onvoldoende en/of té wisselvallig, want op 30 september 1835 vroeg hij aan hogere instanties toestemming om in zijn bedrijf een stoomtuig te mogen plaatsen. Pas nadat hij zich in 1838 geassocieerd had met Charles Lejeune tot “*Wanten-Lejeune en Compagnie*”, waardoor vers kapitaal voor zijn onderneming vrijkwam, kon hij zijn plan tot mechanisatie uitvoeren. In de oude watermolen werd een stoommachine van 8 P.K. (constructeur: A. Adelman uit Sint-Jans-Molenbeek) en een dito ketel van 4 atm. geplaatst. Met deze beslissing zorgde Wanten voor Geraardsbergen en deelgemeenten tweemaal voor een primeur: hij was niet alleen de eerste die een stoommachine in een watermolen liet installeren, maar hij was tevens de eerste die zijn fabriek op

stoomkracht liet werken. Hierna zou het ritme van het economische leven in de Oudenbergstad steeds meer bepaald worden door de mechanische drijfkracht.

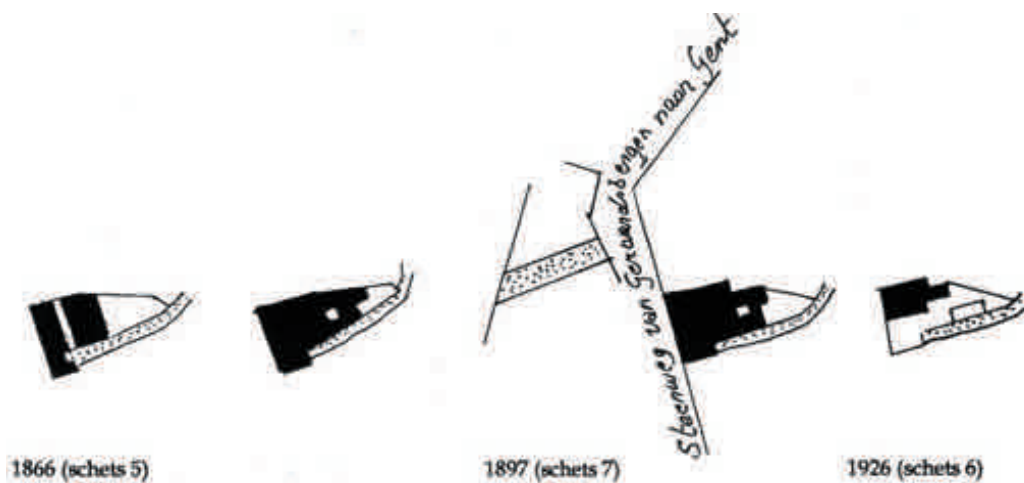
Het textielbedrijf van Wanten-Lejeune werkte nog enkele jaren verder, maar kreeg stilaan tegenwind door de aankomende crisis in de linnennijverheid na 1840. Wanten wachtte niet op betere tijden en verkocht op 31 mei 1845 voor notaris Spanoghe woonhuis met erf, watermolen en de katoenweverij met stoommachine op de Reepkouter te Nederboelare aan Jean-Philippe Plettinck, handelaar te Gent. Reeds twee jaar later veranderden deze gebouwen opnieuw van eigenaar. De Geraardsbergse negociant Philippe Bruyneel-Stevens ondertekende op 25 augustus 1847 voor notaris Spanoghe de koopakte. Hij zou ze meteen doorverkopen aan zijn zoon Alexander Bruyneel (1815-1899), die de oude weverij opnieuw opstartte. In mei 1849 werkten er voor zijn rekening 19 arbeiders. Ondanks financiële steun van overheidswege slaagde de jonge ondernemer er niet in

de malaise in de textielsector te overbruggen. Lage inkomsten en productiebeperking dwongen hem uiteindelijk in 1850 tot een faillissement.

Philippe Bruyneel-Stevens nam de onderneming van zijn zoon opnieuw over en koos meteen voor een minder risicovolle industriële bedrijvigheid. Op 21 september 1850 kreeg hij van het gemeentebestuur van Nederboelare de autorisatie om de verlaten katoenweverij om te bouwen tot wat het voordien altijd was geweest: een graan- en oliemolen. De Vlieguitmolen was dus na een textielavontuur van een kwart eeuw opnieuw in zijn oude functie hersteld. Naast de waterkracht kon nog steeds beroep gedaan worden op “*la machine à vapeur y existante*”.

De stuwvijver, sinds 1845 in handen van de Gentse familie Plettinck, werd in 1857 aangekocht door Karel Van Der Snickt, brouwer te Geraardsbergen. In 1869 werd hij gedempt en omgevormd tot weiland⁵⁵.

Het blijft onduidelijk of Bruyneel zelf de molen uitbaatte. Vermoedelijk was de leiding

⁵⁵ J. DE RO, *In de schaduw van het “Manchester van het Vasteland”: textielbedrijven te Geraardsbergen in de 19de eeuw*, in *De Heemschutter*, 2003/190, pp. 9-12; RAR, MGA Ger, *Notulen van het College van burgemeester en schepenen 1827-1836*, nr. 56, zitting van 13 september 1828.

in handen van zijn verwant, Isidore Van Achter, die in 1866 de eigendomsakte van dit bedrijf op zijn naam kon schrijven. In dat jaar kreeg de site een uitbreiding met 170 m² nieuwe gebouwen. In 1868 werd ook Pierre De Vos, een ondernemer uit Geeraardsbergen, mede-eigenaar van de watermolen. Hij ging nu het bedrijfscomplex leiden. Op 14 juli 1868 vroeg hij aan de Oost-Vlaamse gouverneur de toelating om in de graanmolen een nieuwe stoomketel (constructeur: *Reus & Colson* uit Gent) van 4 atm. te mogen plaatsen. Zijn aanvraag kreeg een gunstig gevolg op 16 september van dat jaar⁵⁶. Inmiddels werd verder gewerkt met de oude

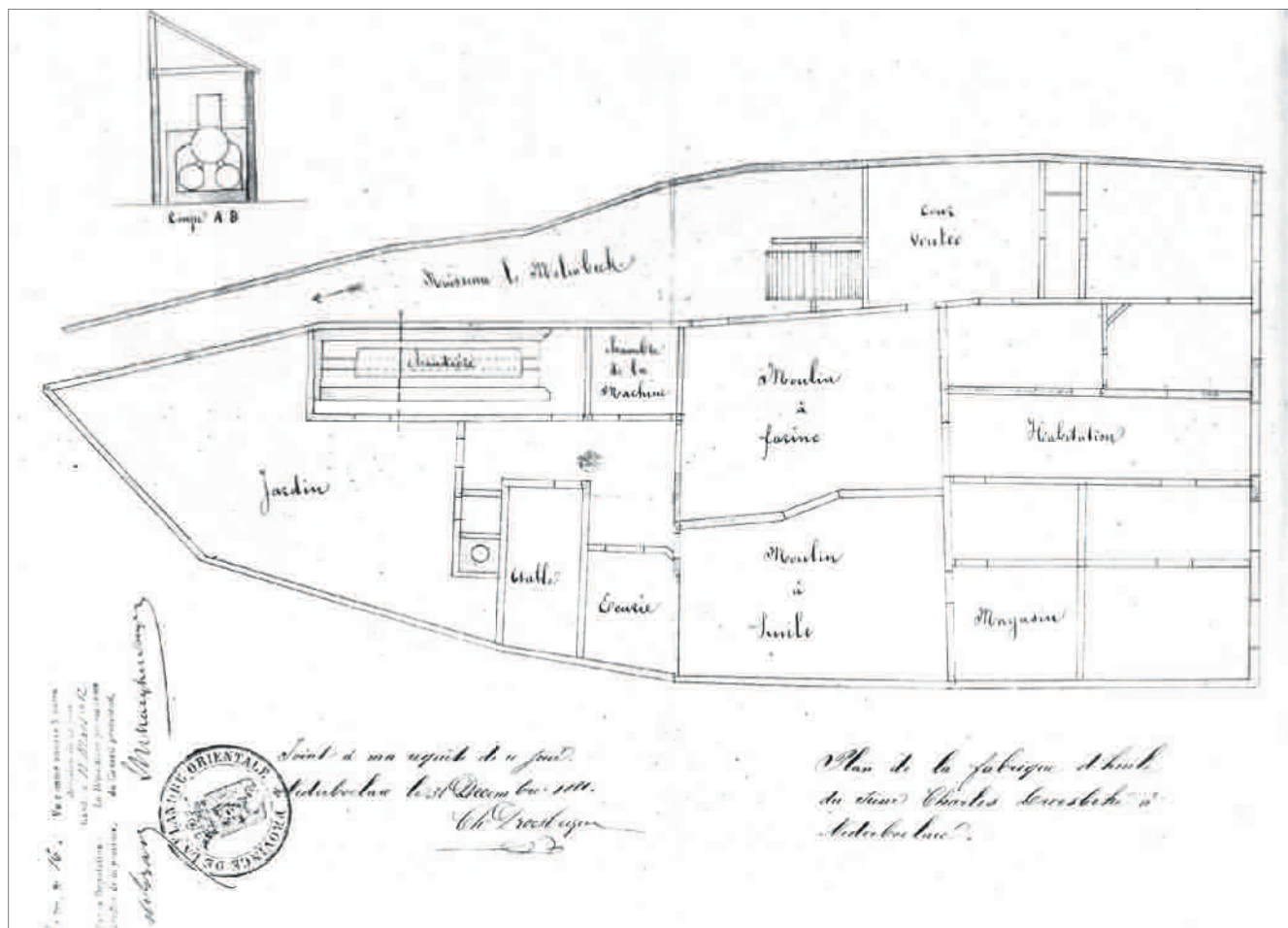
Te huren of te koop
eenen GRAEN-en OLIE-
WATERMOLEN met Stoomtuig en Woonhuis,
te Nederboulare, by de stad Geeraardsbergen,
aen voordeelige conditiën.
Het stoomtuig is van de kracht van 10 paarden, op en met 4 aren grond, palende aen Petrus Bauwens, aen de heeren Josephieten en aenden steenweg van Geeraardsbergen op Gent.
Zich te bevragen by de eigenares jufvrouw de weduwe PEIRUS DE VOS, in de Audenaerdschestraet te Geeraardsbergen.

Afb. 33: "Te huren of te koop eenen graen- en oliewatermolen met stoomtuig en woonhuis te Nederboelare" (1870)

stoommachine uit 1838! Kort nadien kwam De Vos schielijk te overlijden. Zijn weduwe stelde de watermolen in een aankondiging in het *Zondagsblad van*

Geeraardsbergen van 11 september 1870 te huur of te koop "aen voordeelige conditiën" (afb.33).

Uiteindelijk werd op 30 mei 1871 voor notaris Louis-Ghislain Rens de Vlieguitmolen en afhankelijkheden aangekocht door Charles Droesbecque (ook "Droesbeke" geschreven) uit Velzeke-Ruddershove. Hij staat in officiële documenten zowel vermeld als "mulder" en als "industriel". De oliestamperij werd door hem niet langer uitgebaat. In een brief d.d. 31 december 1881 vroeg hij aan de Bestendige Deputatie van Oost-Vlaanderen de toestemming om in zijn graanwatermolen een

Afb. 34: grondplan van de Vlieguitmolen te Nederboelare van Charles Droesbecque, d.d. 31 december 1881

⁵⁶ RAG, Provinciebestuur 1850-1870, nr. 1581.

Afb. 35: deze bedrijfsuitbreiding is nog quasi intact terug te vinden in de achterbouw van de vroegere molensite (juni 2003)

nieuwe stoomketel van 6 atm. (constructeur van de ketel: *Fassin* uit Gent, constructeur van het plaatijzer: *Société du fabrique de fer de Charleroi*), wat hem pas verleend werd op 18 maart 1882. Het grondplan, dat bij zijn aanvraag werd gevoegd, geeft een duidelijke indeling van werk- en woonvertrekken van de molen. De hele molensite lag op een langwerpige vierhoekig perceel langsheen de Molenbeek. Aan de straatzijde lag het woonhuis en een klein magazijn. Achter een overwelfde koer boven de beek bevond zich het waterrad dat in verbinding stond met de graan- en oliemolen. Achter de molen tenslotte lagen het machine- en ketelhuis met de fabrieksschoorsteen, een kleine schuur, een stal en een tuin. Er was quasi géén mogelijkheid meer tot bedrijfsuitbreiding (afb. 34). In 1892 stopte Droesbecque met zijn bedrijfsactiviteiten. Op 20 september van dat jaar werd de

Vlieguitmolen voor notaris De Riemaecker verkocht aan Georges Gellinck uit Waregem. Hij zette het molenaarsbedrijf verder tot 1904. Victor Van de Velde uit Velzeke-Ruddersvoorde kocht op 27 oktober van dat jaar voor notaris François Rens de watermolen. Hij was de laatste molenaar. Op 12 december 1911 verkochten zijn erfgenamen, opnieuw voor notaris François Rens de hele site aan Emiel en Frans Vanden Bossche, handelaars respectievelijk te Geraardsbergen en te Nederboelare. De oude stoommachine van Wanten uit 1838, die zovele decennia lang had gewerkt, werd in 1914 ontmanteld. Met de oorlogsjaren vielen de oude molengebouwen geleidelijk in puin. De Vlieguitmolen veranderde op 16 oktober 1919 een laatste maal van eigenaar. De eigendomsakte, opgesteld door notaris François Rens, kwam in handen van Frans Vanden Bossche, handelaar te Nederboelare. In 1925-1926 kwam de Vlieguitmolen tenslotte onder de

slopershamer terecht.

Vandaag staat op het vrijgekomen bouwperceel een tweede woonhuis, dat echter nog met de voormalige molenaarswoning en achterliggende gebouwen uit de periode van Pierre De Vos (1868) één woonblok vormen. Ketel- en machinehuis zijn nog duidelijk herkenbaar (thans binnenmuren met muurankers), op de overwelfde koer werd een kleine achterbouw opgetrokken. In de onherkenbaar verbouwde molenaarswoning was eerlang de *Stock Américain* gevestigd en tot voor enkele jaren de schoenenzaak van het echtpaar Baert-De Vlaminck ⁵⁷ (afb. 35, 36).

Wordt vervolgd.

□

Afb. 36: niets laat vermoeden dat op deze plaats, in de Gentsestraat, de vroegere Vlieguitmolen zeker vanaf de 13de eeuw werkzaam was (juni 2003)

⁵⁷ RABW, Provinciebestuur vanaf 1870, nrs. 2/5133/64, 2/5139/17; RAR, MGA Ger., C en I, nr. 2215; AKG, doc. 219, 1868, 1871, 1892, 1904, 1911 en 1919; U.B.G. (Universitaire Bibliotheek Gent), krantencollectie, J. 1639, Zondagsblad van Geeraerdsbergen, 11 september 1870, p. 4; op de plaats waar het waterrad stond is een deel van de onderbouw met grote arduinen hoekstenen van de watermolen bewaard gebleven, bezoek aan de site d.d. 9 mei 2003.